

OSMANLI DÖNEMİNDE EREĞLİ KÖMÜR MADENLERİNDE FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKETLER**Dr. İsa TAK***

Ereğli Havzası'nda kömür, Sultan II. Mahmud'un saltanatının son dönemlerinde bulunmuş ve işletilmeye başlanmıştır. Ancak, havzadan çıkarılan kömürlerin hükümet tarafından tespit edilen fiyat üzerinden devlete verilmesi mecburiyeti; bu madenlere ciddi sermaye gücünün girmesini geciktirmiştir. Nihayet, 5 Safer 1300 (16 Aralık 1882) tarihli iradeyle, madencilerin çıkardıkları kömürün yüzde kırkının satışı serbest bırakılmıştır¹. Ereğli Kömür Madenleri'nin iktisadî gelişimi açısından son derece önemli olan bu kararın yürürlüğe girmesinin ardından havzada ilk şirketler kurulmaya başlamıştır.

Sultan Abdülmecid tarafından 1848 yılında "Vakf-ı Şâhâne" yapılan bu madenlere yabancı sermayenin girmesi yasak olduğundan, faaliyete geçen ilk şirketlerin tamamı yerli sermaye sahiplerince kurulmuştur. Bununla birlikte, oldukça zengin damarlara sahip bu madenler yabancı sermayenin ilgi odağı haline gelmiştir. Hukukî olarak bu madenlerin imtiyazını elde etme girişimleri sonuçsuz kalan yabancı sermaye sahipleri bu arzularından hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Bir süre sonra, kendini gizlemek suretiyle, Fransız sermayesi havzaya girmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda Ereğli Kömür Madenleri yabancı sermayenin akınına uğramıştır.

Ereğli Havzası'nda faaliyet gösteren maden şirketlerini, yerli sermaye sahipleri tarafından kurulan şirketler ve yabancı sermaye sahipleri tarafından kurulan şirketler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı .

¹ BOA, İ.Ş.D., 3605; Müstakil Bolu Livası Salnâmesi, 1334, s. 143; Ahmet Ali Özeken, Ereğli Kömür Havzası Tarihi, Üzerinde Bir Deneme (1848-1940), İstanbul 1944, s. 21; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994, s. 48; Ahmet Naim, Zonguldak Havzası, Uzun Mehmetten Bugüne Kadar, İstanbul 1934, s. 39-40; Hüseyin Fehmi İmer, Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1944, s. 20; Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş (1881-1908), Çev. Sabri Tekay, Ankara 1987, s. 48.

A-YERLİ SERMAYE TARAFINDAN KURULAN ŞİRKETLER

Yerli sermaye tarafından havzada ilk kurulan şirketler; Ashoğlu², İhsaniye, İnamiye, Karamanyan ve Gürcü Kumpanyaları'dır³. Bunlardan Ashoğlu, İhsaniye, İnamiye ve Eseyan şirketlerinin kurucuları hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte Ereğli Şirketi'nin havzada ocak işletmeye başlamasına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁴.

1-Karamanyan Kumpanyası

1883'ten sonra havzaya gelerek kömür ve odun ticaretine başlayan bu şirket; Artin, Laz Ahmet ve Ashoğlu Bedosaki tarafından kurulmuştur. İdare-i Mahsûsa gemilerine kömür veren şirket, havzanın kömür ticaretini tekeline almaya muvaffak olmuştur. Ayrıca, çalıştırdığı işçilere Zonguldak ve Kozlu'da yiyecek ve giyecek vermek suretiyle farklı bir ücret politikası takip etmiştir⁵.

2-Gürcü Kumpanyası

Mısır Hattı'nda deniz taşımacılığı yapan Gürcü Panos tarafından 200.000 lira sermaye ile nakliye gemilerinin yakıt ihtiyacını daha ucuz bir şekilde tedarik etmek maksadıyla 1885 yılında kurulmuştur. Nakliye işlerinde ortağı olan kişinin başarısızlığından sıkıntıya giren Panos sahip olduğu ocakları 110.000 liraya Ereğli Şirketi'ne satarak havzadan çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu şirket tarafından istihdam edilen Darunt, Kronoşdil, İstapulos ve bilhassa Ralli gibi bilgi ve tecrübe sahibi mühendislerin havzanın iktisadî gelişimine önemli katkıları olmuştur⁶.

3-Sarıcazâdeler Şirketi

Ereğli Kömür Madenleri'nde tamamen Türk sermayesiyle kurulan ilk ciddi müessesese Sarıcazâdeler Şirketi' dir. 1900 yılında 26.500 altın mukabilinde Kozlu'da satın aldığı 17 adet ocak ile havzada faaliyete başlamıştır. Bir süre ciddi şekilde ocakları işleten şirket, daha sonra ton başına bir şilin karşılığında sahip olduğu ocakları Abacioğlu'na devretmiştir⁷.

² BOA., Y.A. Res., 77/80.

³ A. Naim, a.g.e., s. 41; H.F. İmer, a.g.e., s. 21; Bahri Savaşkan, Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, Zonguldak 1993, s. 22.

⁴ A. Naim, a.g.e., s. 42.

⁵ A.A. Özekan, a.g.e., s. 44.

⁶ A. Naim, a.g.e., ss. 43-44; A.A. Özekan, a.g.e., ss. 43-44; D. Quataert, a.g.e., s. 48.

⁷ Sarıcazâdeler Şirketi, Ragıb Paşa tarafından oğulları Şakir ve Cemal Beyler adına satın alınan ocaklarla kurulmuştur. Fransız sermayesinin Ereğli Şirketi aracılığıyla havzaya girmesi üzerine, Ragıb Paşanın Sultan II. Abdülhamid tarafından bu sermayeye rakip olması amacıyla görevlendirildiğini söylemek mümkündür. Zira, A. A. Özekan; Ragıb Paşanın Mabeyn-i Hümayûnda görevli olduğunu ve Kilimli'deki metrük ocakların ruhsatlarını hiçbir bedel ödemeksizin elde ettiğini belirtmektedir. A. Naim ise, "II. Abdülhamid'in mabeyncisi" ifadesini kullandığı Ragıb Paşanın ocakların bir kısmını 6.500 altına satın aldığını, diğer

B-YABANCI SERMAYE TARAFINDAN KURULAN ŞİRKETLER

1-Ereğli Şirketi (Ereğli Şirket-i Osmaniyesi)

Fransız sermayesi tarafından Ereğli Kömür Madenleri imtiyazını elde etmek için daha önceleri bir çok girişimlerde bulunulmuştu. Ancak, bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve hukukî olarak böyle bir teşebbüsün başarılı olmasının mümkün olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte Fransızlar, bu konudaki ısrarlarını sürdürmüşlerdir.

Ereğli Havzası'ndan çıkartılan kömürlerin taşınmasında yaşanan sıkıntılar sebebiyle, hükümet tarafından havzaya bir liman yapılması düşünülmüştür. Fakat, devletin içerisinde bulunduğu mali problemlerden dolayı limanın yapımını gerçekleştirmesinin güç olduğu anlaşıldığından bu işin bir başkasına imtiyaz verilmek suretiyle ihale edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda 8 Şevval 1308 (16 Mayıs 1891) tarihinde önce Kozlu'ya⁸ daha sonra buradan vazgeçilerek 28 Cemaziye'l-evvel 1311 (7 Aralık 1893) tarihinde Zonguldak'a liman yapılması için Tersane Kalfası Vasilaki Efendinin oğlu Yanko Beye imtiyaz verilmiştir⁹. Tamamen Fransız sermayesi tarafından desteklendiği anlaşılan Yanko Bey, Zonguldak Limanı Mukavelesi gereğince şirket kurma çalışmalarını tamamlamıştır. Osmanlı kanunlarına uygun olarak Yanko Bey, Leonidis Zarifi ve Gaston Auboyneau tarafından hazırlanan şirket iç tüzüğü 2 Rebiyü'l-âhir 1314 (10 Eylül 1896) tarihinde Ticaret ve Nafia Nezaretince tasdik ve tescil edilmiştir. Böylece Ereğli Şirket-i Osmaniyesi adıyla anonim bir Osmanlı şirketi kurulmuş ve Yanko Beye verilen ruhsat bu şirkete intikal etmiştir¹⁰. Bir taraftan Zonguldak Limanı'nın yapımını sürdüren şirket, diğer taraftan 20 Haziran 1313 (2 Temmuz 1897) tarihli mukavele ile havzadaki demir yollarının işletmesini elde etmiştir¹¹. Bununla da yetinmeyen şirket; gerek mukaveleye uygun olarak bulunduğu damarlarda açtığı ocaklarla ve gerekse ortakları vasıtasıyla satın aldığı veya bir şekilde elde ettiği ocaklarla, maden işine girmiştir¹².

kısmını ise "nüfuz ve tesiriyle meccanen" elde ettiğini kaydetmektedir. Bk. A.A Özeken, a.g.e., s. 51; A. Naim, a.g.e., ss. 65-66.

⁸ Düstür, Birinci Tertip, C. VII, ss. 966-967.

⁹ BOA., Y.A. Res., 68/24; Düstür, Birinci Tertip, C. VI, ss. 1451-1455.

¹⁰ BOA, Y. A. Res., 154/2. Osmanlı kayıtlarında şirket, Yanko Bey, Leonidis Zarifi ve Gaston Auboyneau adına görülmekle birlikte Fransız kayıtlarında şirketin başkanı Baron de Nervo, başkan yardımcısı J. Deffes olarak yer almakta, diğerleri ise şirketin ortakları olarak gösterilmektedir. Bk. Edgar Pech, Manuel des Societes Anonymes Fonctionnant en Turquie, Constantinople 1908, s. 148. Ayrıca bütün Osmanlı kayıtlarında şirketin adı "Ereğli Şirket-i Osmaniyesi" olarak yer almış olmakla birlikte Fransız belgelerinde "Ereğli Şirketi" olarak geçmiştir. Fransız sermayesinin desteğiyle kurulduğu anlaşılan şirket hiçbir zaman bir Osmanlı şirketi olduğunu kabul etmemiş ve bu durum daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından da kabul edilmiştir. Bu sebeple şirketin adı Ereğli Şirketi olarak kullanılmıştır.

¹¹ BOA, Y. A. Res., 154/2.

¹² BOA, İ. Hus., 1325 N/82; Y. A. Res., 68/24; 154/2.

Fransız sermayesi 1907 yılına kadar şirketteki varlığını gizlemeyi tercih ederken bu tarihten itibaren hukukî olmayan konumunun ve varlığının resmen tanınması için hükümete baskı yapmaya başlamıştır. Fransa'nın her türlü baskısına bir süre daha direnen ve bu sermayeyi havzadan çıkarmanın çarelerini arayan Osmanlı Devleti başarılı olamamış, 15 Rebiyü'l-evvel 1330 (5 Mart 1912) tarihinde şirketin ve Fransız sermayesinin varlığını resmen kabul etmiştir¹³. Fransız sermayesinin havzaya girişinin resmen tanınması bu madenlerden yararlanmak isteyen bir çok yabancı sermayeyi harekete geçirmiştir.

2-Charbonnages Reunies de Bender-Ereğli Şirketi

Ereğli Şirketinin havzadaki en önemli rakibi olan Ragıp Paşa, çocukları Şakir ve Cemal Beyler adına aldığı ocakları işletmeğe başlamış ve Sarıcazadeler Şirketini kurmuştu. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ragıp Paşa ile Şûrâ-yı Devlet arasında ocakların ruhsatlarının elde edilişi konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine bu ocaklardan kömür çıkarma işi, ton başına bir şilin bedel karşılığında Abacıoğlu adlı kömür komisyoncusuna bırakılmıştır. Abacıoğlu bu ocakları işletmek amacıyla gereken teknoloji için yeterli sermayeyi bulamadığından, önce bir İngiliz ile ortak şirket kurmuş, ancak yeterli sermaye toplanamamıştır. Bunun üzerine, Belçika sermayesinin katılımıyla merkezi Brüksel'de olmak üzere, Charbonnages Reunies De Bender-Ereğli adıyla büyük bir anonim şirket kurulmuştur¹⁴. Bu şirketin aksiyonlarının büyük bir kısmı kömür kralı Stinnes ve bir kısmı da Deutche Bank tarafından satın alındığından şirketin idaresi Alman sermayesine geçmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra mütareke döneminde havzadan Almanların çekilmesi ile bu ocakların işletme hakkı Bance Commerciale İtaliana vasıtasıyla İtalyan sermayedarlarının eline geçmiştir. İtalyanlar Kozlu Kömür Madenleri T.A.Ş. adıyla kurdukları şirket ile bu ocakları işletmişlerdir¹⁵.

3-Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi

Ereğli Havzası'nda faaliyet göstermek amacıyla Yunanistanlı bazı Rumlar ile İtalyanlar, Osmanlı vatandaşı olan Rumlardan ortak bulmak suretiyle bir şirket kurmak için harekete geçmişlerdir¹⁶. Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi adıyla kurulması düşünülen şirket Rumlar adına gösterilmiş ve şirketin dahilî nizamnâmesi Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Henüz faaliyete geçmeden 30.000 altın sermaye ile kurulan bu şirketin dahilî nizamnâmesinde bir takım değişiklikler yapılması istenmiştir. Bu istek Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararıyla uygun görülmüş ve 14 M 1332 (13 Aralık 1913) tarihli irade ile yürürlüğe konulmuştur. Bu irade ile şirketin dahilî nizamnâmesinin altı maddesi değiştirilmiştir. Yapılan bu

¹³ BOA, İ. Meclis-i Mahsûs, 3396.

¹⁴ A.A. Özekan, a.g.e., s. 51; Müstakil Bolu Livası Sahnâmesi, 1334, s. 152; H. F. İmer, a.g.e., s. 30.

¹⁵ A. A. Özekan, a.g.e., s. 51.

¹⁶ A.A Özekan, a.g.e., s. 52.

değişiklik ile, yabancıların resmen şirkete ortak olmasının amaçlandığı görülmür. Çünkü, ilk onaylanan nizamnâmede 30.000 altın karşılığında çıkarılan hisselerin Osmanlı vatandaşları adına kayıtlı olması mecburiyeti yer alırken, değiştirilen maddede bu mecburiyet kaldırılmıştır. Böylece yabancı sermaye sahiplerinin şirkete girmesinin yolu açılmıştır. Bir başka değişiklik ile de, şirketin idaresinin sürekli bir şekilde istenilen kişiye verilebileceği hususunda olup, bu da yabancıların şirketin yönetimini ellerine almalarına imkân sağlamıştır¹⁷. Şirket I. Dünya Harbi esnasında çıkardığı kömürleri Alman şirketi aracılığıyla Osmanlı Hükümetine vermiştir¹⁸. Millî Mücadele sonunda şirketin bölgeyi terk etmesi ile bu ocaklar, Türkiye İş Bankası tarafından kurulan Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş. tarafından işletilmeğe başlanmıştır¹⁹.

4-Maadin-i Osmanlı Anonim Şirketi

1913 yılında 60.000 lira sermaye ile kurulmuştur²⁰. Kurucuları, Laskaradis, Raskalis ve Rus Ticareti Hariciye Bankası İstanbul Şubesi müdürlerinden Fuks'tur. Zonguldak ve Karıncadere'de 299, 113 ve 363 numaralı ocakları satın almışlar ve işletmeğe başlamışlardır. Rus sermayesinin Karadeniz sahiline yerleşmesi o zaman halk efkârında ve bazı mahfillerde umumiyetle memnuniyetsizlik uyandırmıştır. Şirket, I. Dünya Harbi'nde faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmıştır²¹.

Bu şirketler ve ona bağlı yabancı sermayeler dışında iki Fransız ve bir İngiliz havzada ocak işletme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ancak, harbin başlaması ile havzayı terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Havzanın mütareke döneminde Fransızlar tarafından işgali sırasında tekrar gelmişler ise de, işgal sona erince çekilip gitmişlerdir²².

Ereğli Kömür Madenlerinde gerek yerli gerekse yabancı sermaye tarafından kurulmuş olan bu şirketlerin havzanın iktisadî gelişimine önemli katkıları olmuştur²³.

¹⁷ BOA, İ. Meclis-i Mahsûs, 1332 M/7.

¹⁸ Müstakil Bolu Livası Salnâmesi, 1334, s. 153.

¹⁹ A. A. Özekan, a.g.e., s. 52.

²⁰ A. A. Özekan, a.g.e., s. 53; Müstakil Bolu Livası Salnâmesi, 1334, s. 152.

²¹ A. A. Özekan, a.g.e., s. 53.

²² H. F. İmer, a.g.e., s. 31-32.

²³ A. A. Özekan, a.g.e., s. 48-40; D.Quataert, a.g.e., s. 50-56.